

In de rubriek 'In de kast' bepleiten uiteenlopende figuren uit de wereld der letteren waarom een bepaalde tekst of auteur de volle aandacht verdient. Ditmaal werpt musicoloog Philomeen Lelieveldt haar licht op het poëzieprogramma *Vers in het Gehoor* (1961-1972). De dichter/omroeper/hoorspelregisseuseur Ab van Eyk (1923-2011) startte in 1961 bij de NCRV met dit radioprogramma, waarin dichters uit binnen- en buitenland werden gepresenteerd met verschillende vormen van muzikale begeleiding door musici en componisten. Dit programma verdient volgens Lelieveldt meer aandacht als historische bron en uniek geluidsdocument van de klinkende poëzie door dichters en musici uit de jaren vijftig en zestig.

Vers in het Gehoor, Improvisaties voor spreekstemmen en muziekinstrumenten

Door jonge schrijvers, dichters en muzikanten wordt flink aan de weg getimmerd met het nieuwe podiumkunstgenre *Spoken Word*. Daarin vloeien elementen van poëzie, proza en rap vaak in combinatie met akoestische muziek of elektronische soundtracks. Het genre wortelt in de traditie van eerdere opvoeringsvormen van poëzie, zoals het Griekse theater, de Franse troubadours, de experimenten van de kunstenaars van DaDa en hun navolgers in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. Het optreden van de dichter Amanda Gorman tijdens de inauguratie van de Amerikaanse president Joseph Biden maakte veel enthousiasme los voor de kracht van de stem in de gesproken poëzie.

In de laatste jaren is er in literatuurwetenschap een toenemende belangstelling voor de opvoeringsaspecten van de literatuur op de radio. Niet alleen was de radio belangrijk als promotiekanaal van het werk van schrijvers, ook konden zij er een zakcentje bijverdienen als auteur van hoorspelen, als boekbespreker of programmamaker. Tot nog toe berust het merendeel van dat mediahistorische literatuuronderzoek op de analyses van de gedrukte overblijfselen van deze programma's (hoorspeltyposcripten, programmagidsen). (Bulte 1984, Dera 2017, Rutten 2018, Bluijs en Bernaerts 2019) Sinds de lancering, in 2019, van de Media Suite Clariah, de toegangsportaal voor onder meer het beeld en geluidmateriaal van de Nederlandse omroepen,¹ ontstaan er talloze nieuwe mogelijkheden voor onderzoek in het auditieve bronnenmateriaal. Om auditieve literatuur te ontsluiten werden inmiddels ook nieuwe analysemethodes ontwikkeld op het gebied van de audionarratologie. (Mildorf en Kinzell, 2016); Maar welke programma's zijn de moeite waard om te beluisteren en bestuderen?

In de jaren vijftig en zestig waren de levensbeschouwelijke omroepen NCRV (protestants), KRO (katholiek) en VPRO (vrijzinnig protestants) het meest actief op het gebied van 'gesproken woord' programma's. De VPRO produceerde in 1959/60 *Dichters van deze tijd* en de KRO de langlopende literatuurprogramma's *Babel* (start 1968) dat overging in *Spektakel* (tot 1988) van de KRO. De NCRV startte in 1961 met *Vers in het gehoor* en in 1966 met *Literama*, de radiokrant over boeken en het programma *Visioen en Visie* waarin dichters en schrijvers werden uitgenodigd het creatieve maakproces en de vormaspecten van hun werk toe te lichten, met als doel het contact tussen de dichter en de luisteraar/lezer te versterken.² *Vers in het gehoor* verrast omdat de stemmen van de dichters en de instrumenten van de musici zo probleemloos de vijf decennia sinds de productie van het

¹ <https://mediasuite.clariah.nl/>

² Uitzending Visioen en Visie, 14 december 1966, Beeld en Geluid, VISIOEN_EN_VI-AEN5612002N

programma weten te overbruggen. Door de focus op alleen de stem van de dichter en de muziek ontstaat er een gevoel van nabijheid.

Vers in het gehoor werd gemaakt door Ab van Eyk, die vanaf 1947 bij de NCRV als omroeper werkte, zelf ook dichter was en teksten schreef voor films, theatervoorstellingen, hoorspelen en opera's. Van Eyk kreeg in 1955 van de NCRV de ruimte om nieuwe vormen van radio te ontwikkelen. Hij maakte vier Akoesticons, waarin poëzie en elektronische muziek gecombineerd werden. In deze radiofonische gedichten gebruikte hij onder meer zijn eigen teksten en stem, zoals in *Straat 1956*, met de componist Meindert Boekel. Met de componist Henk Badings, die bij de Nederlandse Radio Unie en Philips met elektronische muziek experimenteerde, maakte hij *Op het tweede gehoor*, *De hoorschelp* en *De spreekcel*, die in 1959 meedong naar de prestigieuze *Prix Italia*.³ (Lelieveldt 2019)

Rondom Ab van Eyk ontstond een soort 'werkplaats' waarin schrijvers, acteurs, musici en technici samenwerkten en waarbij ook intensief werd samengewerkt met buitenlandse omroepen en festivals op het gebied van geluidskunst en experimentele poëzie. *Vers in het gehoor* werd een belangrijke promotor van hedendaagse dichters, van traditionele dichtkunst tot avantgardistische stromingen, zoals de postdadaïsten, de concrete poëzie en de klankpoëzie. Het werd tussen 1961 en 1966 tweewekelijks uitgezonden, en daarna maandelijks tot juli 1972.

Niet alleen protestantse dichters zoals Jan G. Elburg, Jan Boelens, Huub Oosterhuis, A. Marja kwamen aan het woord, maar ook een katholiek als Maurits Mok. Er was ruimte voor jong talent, onder wie Cor de Back, Ida Sipora, Henny Vonk en Henk Bernlef, van wie sommigen al weer vergeten zijn.

Sommigen dichters droegen hun eigen werk voor, van anderen werd werk voorgedragen door acteurs van de hoorspelkern van de Nederlandse radio. Er waren thema-uitzendingen over buitenlandse poëzie over Nederland, Portugese verzetspoëzie, hedendaagse Duitse dichters, en Surinaamse en Antilliaanse dichters, over de dood, de liefde en vele andere onderwerpen. In 1967 en 1968 werd onder de subtitel "eigen keus", samengewerkt met de Vlaamse omroep (BRT) en waren de Vlaamse experimentele dichters Ivo Michiels, Hugo Raes, Paul de Vree en Gust Gils te horen.

Vers in het gehoor kenmerkte zich niet alleen door de cultureel diverse selectie van dichters maar ook door de verregaande integratie van de poëzie met de muziek. Dat kwam tot uitdrukking in de ondertitel van het programma "een improvisatie voor spreekstemmen en muziekinstrumenten."⁴ Afhankelijk van de sfeer en teneur van de poëzie of de voorkeuren van de dichter werden klassieke muziek, jazz of popmuziek gebruikt om de verschillende onderdelen van het programma met elkaar te verbinden of om de voordracht muzikaal te begeleiden.

De muziek werd live geïmproviseerd in de studio, door een vaste kern van musici, onder wie Marijke Ferguson, die een van de voortrekkers was van de oude muziekbeweging in Nederland, Tera de Marez Oyens, een componist en pianist, die tevens muzikale improvisatielessen gaf aan volwassenen en kinderen, en de organist en dirigent Maarten Kooy.

Uit de wereld van de jazz- en geïmproviseerde muziek contracteerde Van Eyk saxofonist en klarinettist Herman Schoonderwalt, saxofonist en componist Willem Breuker,

³ Dit was een internationaal concours, dat in 1948 door de Italiaanse omroep in het leven werd geroepen om de kwaliteit van radio (en later ook tv en internet) producties op het gebied van muziek, documentaire en hoorspelen een impuls te geven. <http://www.rai.it/prixitalia/>

⁴ "Vanavond weer: „Vers in 't gehoor"". "Trouw. Meppel, 1961/12/28. Geraadpleegd op Delpher op 05-04-2021, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010814482:mpeg21:p007>

trompettist Cees Smal, de slagwerkers Ferdi Posthuma de Boer en Martin van Duijnhoven, Cees See en Wim Koopman en de contrabassisten Jan Nijenhuis, Ruud Jacobs en Tom Dissevelt. In sommige uitzendingen klonk actuele popmuziek, zoals bijvoorbeeld de Engelse popgroep The Softmachine bij de poëzie van Lizzy Sara May en Dragonfly in het vijfdelige popdeclamatorium *de Omvormer* van Hans Verhagen. In de eindmontage speelde de muzikaal-technische medewerker Cor Doesburg een cruciale rol, bij het uitbalanceren van spreekstemmen en muziek tot een vloeiend geheel.

Poëzievoordrachten met jazzmuziek werden in de jaren zestig heel populair (Calis e.a. 1977, 355-357). De AVRO had 11 februari 1960 op de radio een optreden uitgezonden van de Amerikaanse beatdichter, Jack Kerouac (schrijver van de bestseller *On the road*) met jazzpianist Steven Allen. De VARA programmeerde datzelfde jaar in de VARA-jazzweek de zanger Ramses Shaffy die, begeleid door enkele van de hierboven genoemde jazzmusici, gedichten voordroeg van door jazzmuziek geïnspireerde dichters Paul van Ostaijen, Remco Campert en Simon Vinkenoog.⁵ In de jeugdcultuur van de jaren vijftig en zestig, werd het voordragen van gedichten op jazzmuziek een geliefde bezigheid tijdens schoolvoorstellingen, feesten en partijen. (Samama, 2019) Dat gevoel kun je horen in de bewaard gebleven uitzendingen.

De programma's duurden 25 minuten en werden altijd gestart met het voordragen van een gedicht, gelezen door de dichter zelf. Daarna pas kwam de omroepster met de aankondiging: "Vers in het gehoor, jonge dichters en hun werk voor de microfoon. In deze uitzending poëzie en stem van" Aansluitend was er een speelse dialoog tussen de omroepster en de dichter, waarbij korte staccato mededelingen over de loopbaan van een dichter werden afgewisseld met zijn of haar teksten en met muziek. Bij de thema-uitzendingen was de introductie vaak wat schoolser, met een inleiding door een dichter of presentator. Sommige programma's zijn rustig en dromerig van sfeer, andere klinken dynamischer, met veel tempowisselingen en felle muzikale improvisaties. De uitzendingen vonden plaats op de maandagavonden tussen half twaalf en twaalf uur, en werden beluisterd door gemiddeld circa 45.000 mensen, wat weinig was voor radio, maar veel voor het genre literatuur. Onder hen waren ook de stamgasten van Café Reijnders, de bekende pleisterplaats voor de literaire wereld aan het Leidseplein in Amsterdam. (Doesburg, 2018).

De makers kregen veel vrijheid van de bestuurders van de NCRV, hoewel op 24 februari 1966 een uitzending met poëzie van Jaap Harten werd geschrapt, omdat Van Eyk en Harten weigerden een fragment te verwijderen uit een gedicht waarin een homo-erotische tekstfragment voorkwam. Twee jaar later trad Jan Hanlo bij *Vers in het Gehoor* probleemloos op met het gedicht Oote Oote Boe, dat in de jaren vijftig, na publicatie in *De roeping*, nog zoveel stof had doen opwaaien in de Tweede Kamer.⁶ De wereld was in 1968 blijvend veranderd.

Het *Spoken Word* genre heeft momenteel weinig plek op de lineaire radio, maar verspreidt zich rap via de podcast. Ook de circa veertig bewaard gebleven afleveringen van *Vers in het*

⁵ *Een schreeuw als een roos*, Beeld en Geluid, EEN_SCHREEUW_-AEN560400U9.wav.

⁶ Oote Oote Boe in een voordracht door Jan Hanlo is te beluisteren via: www.vpro.nl/speel~POMS_VPRO_628191~ab-van-eyk~.html. (10'00") Meer informatie over de rel in de Tweede Kamer: <https://historiek.net/oote-oote-jan-hanlo-wendelaar-kamervragen/78731/>

gehoor gun ik een tweede leven als *Spoken word* - podcast, om een breed publiek de zeggingskracht te laten ervaren van de creatieve live interactie tussen dichters en musici van de jaren vijftig en zestig.

Dr. Philomeen Lelieveldt schrijft over de relatie tussen de muziekwereld en de radio en over de rol van muziek in hoorspelen. Aan de Universiteit Utrecht doceerde zij vanaf 1997 over kunstbeleid, muziek- en mediageschiedenis. In 2017/18 was zij research fellow bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. Vanaf maart 2021 is zij de conservator van het Nederlands Muziek Instituut (Haags Gemeentearchief), een musicologische bibliotheek en archief, dat de composities en persoonsarchieven van 700 professionele musici en componisten beheert en toegankelijk maakt. Philomeen.Lelieveldt@denhaag.nl

Bronnen:

Bernaerts, L en S. Bluijs, *Luisterrijk der letteren, Hoorspel en literatuur in Nederland en Vlaanderen*, SEL reeks 13. Gent, Ghent University Press, 2019.

C. Bulte, C. *Het Nederlandse Hoorspel, aspecten van de bepaling van een tekstsoort*. Utrecht, H&S, 1984

Calis, P, F. Huygens en B. Veurman, *Het spel en de knikkers, kernboek 2*, Meulenhoff Educatief, 1977.

Dera J. *Sprekend Kritiek : Literatuurprogramma's in De Vroege Jaren Van De Nederlandse Radio En Televisie*. Hilversum: Verloren; 2017.

Doesburg, Cor, *Gesprek van P. Lelieveldt met Cor L. Doesburg (1933)*, 28 juni 2018.

Lelieveldt, P. "Een huwelijk van taal en muziek. Het artistieke netwerk rondom Van Eyks experimentele hoorspelen bij de NCRV (1955-1992). Bernaerts, Lars en Siebe Bluijs, eds. 2019.

Mildorf, J, en T. Kinzell, *Audionarratology, Interfaces of Sound and Narrative*, Berlin: De Gruyter. (Narratologia 52).

Rutten A. *De Publieke Man : Dr. P.h. Ritter Jr. als Cultuurbemiddelaar in het Interbellum*. Hilversum: Literatoren; 2018.

Samama, Leo, *Gesprek van P. Lelieveldt met Leo Samama*, juni 2019)